

JOZEF VLADÁR
Archeologický ústav SAV, Nitra

K PROBLEMATIKE MEDENEJ INDUSTRIE TVARU VRBOVÉHO LISTU

Na začiatku doby bronzovej objavuje sa v geograficky i kultúrne značne diferencovaných oblastiach strednej a východnej Európy medená industria tvaru vrbového listu. Ide o charakteristické kovové výrobky, ktoré možno považovať aj za spoločného menovateľa veľkého kultúrneho celku, rozšíreného v západných oblastiach Ukrajiny, južnom Poľsku, na východnej Morave, juhozápadnom a východnom Slovensku. Problematike lokálnych skupín kultúrneho komplexu východnej šnúrovej keramiky, ktorý položil základy civilizácie staršej doby bronzovej na území Slovenska, venovali v nedávnych rokoch značnú pozornosť viacerí bádatelia.¹

Karpatské skupiny spomenutého východného kultúrneho komplexu (koštianska a nitrianska skupina) líšia sa od mimokarpatských skupín nálezovým inventárom, hoci sa v ňom vyskytujú aj nálezy, ktoré možno považovať za civilizačný prejav tohto celku. A práve industriu tvaru vrbového listu možno považovať za civilizačný prvok spoločný všetkým skupinám spomenutého kultúrneho komplexu.

V tomto príspevku nemožno vzhľadom na jeho rozsah venovať pozornosť problematike chronologického postavenia medenej industrie tvaru vrbového listu na celom území jej rozšírenia. Najstarším pamiatkam tohto charakteru venovali nedávno pozornosť A. Točík,² V. Budinský-Krička³ a J. Machník.⁴ Na juhozá-

¹ Točík A., Die Nitra-Gruppe, AR XV, 1963, 716 nn., Budinský-Krička V., Gräberfeld der späten schurkeramischen Kultur i Veselé, SIA XIII-1, 1965, 81 n.; Vladár J., Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961-1962, AR XVI, 1964, 72, 81-90; Pástor J., Košické pohrebisko, Košice 1970, 84-86, tu je uvedená i ďalšia literatúra k tejto problematike. S nálezmi tohto charakteru z Moravy sa zaoberal F. Kalousek (K otázce původu kultury se šňůrovou keramikou, zvl. odtlačok z Ročenky Pedagogické fakulty MU v Brně, 1947, 27), V. Šikulová (Pohřebišťe lidu zlotské skupiny šňůrové kultury v Sudoměřích, okr. Hodonín, PVM II, 1961, 14-13), M. Buchvaldek (K tzv. zlotskému typu na Moravě a jihozápadním Slovensku, Sborník II Františku Vildomcovi, Brno 1963, 34-36) a J. Ondráček (Nálezy měřanovicko-nitranského typu na Moravě, AR XV, 1963, 405-414). Naposledy sa touto problematikou v širších súvislostiach zaoberal J. Machník (Stosunki kulturowe na przelomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce. Materiały do prehistorii ziem Polskich III, Epoka brązu 1, Warszawa 1967, 88 nn.).

² Točík A., AR XV, 1963, 716-720.

³ Budinský-Krička V., SIA XIII-1, 1965, 5 nn.

⁴ Machník J., Stosunki kulturowe, 88 nn.

padnom Slovensku je medená industria tvaru vrbového listu nepochybne výslednicou cudzích vplyvov a priniesol ju ľud kultúry so šnúrovou keramikou typu Veselé, resp. Chlöpice-Veselé, ktorý sem prenikol malokarpatskými priemyskami z východnej Moravy.⁵ Aj pre staršiu fázu nitrianskej skupiny, ktorá je vlastne neprerušným pokračovaním typu Veselé, obohateného najmä o karpatské prvky (skupina Kosiňhy-Čaka), je charakteristická industria tvaru vrbového listu, a práve v nitrianskej skupine dochádza vďaka vhodným domácim podmienkam nielen k veľkému rozmachu produkcie medených výrobkov, ale i k univerzálnemu používaniu industrie tvaru vrbového listu. Podobne aj v koštianskej skupine na východnom Slovensku sú zastúpené — v jej staršej vývojovej fáze, ktorú možno synchronizovať so staršou fázou nitrianskej skupiny — medené výrobky tvaru vrbového listu.⁶

Medená industria tvaru vrbového listu z územia Slovenska patrí v zmysle Reineckeého chronologického systému do stupňa A₁, a to do jeho staršieho úseku; možno tak usudzovať podľa výskytu pamiatok tvaru vrbového listu v uzavretých hrobových celkoch nitrianskej a koštianskej skupiny. V nitrianskej skupine vystupuje táto industria v nálezových súboroch, pre ktoré je príznačná keramika so šnúrovou výzdobou. Neobjavuje sa už v hroboch mladšej vývojovej fázy, v ktorých je keramika predstavujúca únětické vplyvy.⁷ V prechodnom horizonte sa vyskytuje industria tvaru vrbového listu i so šperkmi s dvojitou slučkou (Noppenring); ide o časový horizont, keď na juhozápadné Slovensko začínajú prenikať vplyvy wieselburskej a únětickej kultúry.⁸

Medená industria tvaru vrbového listu má značne univerzálne poslanie, a preto má v hroboch i rôznu funkciu. Na pohrebiskách nitrianskej a koštianskej skupiny zisťujeme podľa rozloženia milodarov v hroboch, resp. koncentrácie hrobových skupín sociálnu diferenciaciu. Markantne sa táto diferenciacia odzrkadľuje na veľkých preskúmaných pohrebiskách nitrianskej skupiny v Branči a vo Výčapoch-Opatovciach. Prirodzene, na vybavenie hrobov milodarmi v staršej dobe bronzovej (aj v iných mladších obdobiach) vplývali aj také faktory, ako sociálne postavenie, hodnota milodarov, rôzne etnické, symbolické, rituálne a iné zvyky.⁹ Pokiaľ ide o medenú industriu tvaru vrbového listu možno konštatovať, že je zastúpená v chudobnejších i bohatších hroboch na všetkých pohrebiskách; rozdiely sú iba v množstve milodarov, resp. určité druhy sú charakteristické iba pre sociálne významnejších jedincov.

Rámcovo možno medenú industriu tvaru vrbového listu podľa funkčného poslania rozdeliť na niekoľko druhov: 1. náušnice a vlasové ozdoby — kruhy, 2. náramky, 3. prstene, 4. nožíky a dýky, 5. ihlice.

Šperky tvaru vrbového listu predstavujú prvé tri uvedené druhy medenej industrie; jednotlivé druhy výrobkov odlišujú sa iba veľkosťou. Vo všetkých

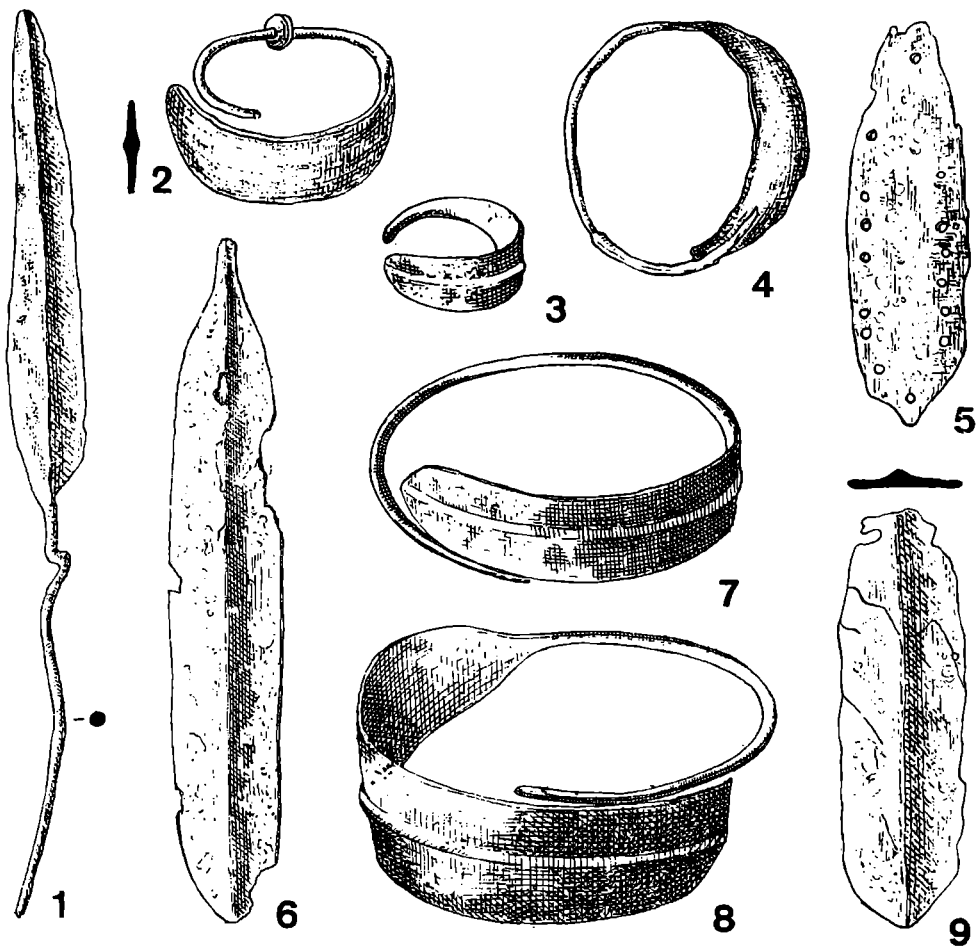
⁵ Točík A., AR XV, 1963, 716.

⁶ Pástor J., Košické pohrebisko, 84—86.

⁷ Točík A., AR XV, 1963, 756—759; Vladár J., AR XVI, 1964, 88—90; *ten istý*, K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku, SIA XII-2, 1964, 377.

⁸ Vladár J., K otázke zásahu wieselburskej kultúry na území Slovenska, AR XXI, 1969, 456, 457.

⁹ Hrdlička L.—Frolík J., Zum Problem der Abhängigkeit der Grabausmasse und des Reichtums seiner Ausstattung in der mittelburgwallzeitlichen Periode, Sborník ČSSA I, Brno 1961, 26.

Obr. 1. Medená industria tvaru vrbového listu. Nitrianska skupina: 1 — Nitra—Čermáň; 2,3,5—9 — Branč. Koštianska skupina: 4 — Košice.

případoch ide o šperk, ktorý má na listovej časti stredové rebro, resp. jeho náznak; podobné nálezy koštianskej skupiny sú bez stredového rebra (obr. 1:4). Na drôtenej časti býva niekedy navlečený i fajansový korálok (obr. 1:2). Väčšie exempláre predstavujú náramky (obr. 1 :8), náušnice a vlasové ozdoby — kruhy (obr. 1:2,7), menšie exempláre — prstene (obr. 1:3) — boli navlečené na článkoch prstov. Šperky tvaru vrbového listu poznáme takmer zo všetkých pohrebísk typu Veselé a nitrianskej skupiny,¹⁰ v koštianskej skupine

¹⁰ Točík A., AR XV, 1963, 746—752.

zatiaľ iba z jedného pohrebiska v Košiciach,¹¹ ktoré predstavuje najstaršiu fázu koštianskej skupiny na východnom Slovensku.

Osobitnou kategóriou medenej industrie tvaru vrbového listu sú nožičky a dýky (obr. 1:6,9). V niektorých prípadoch ťažko rozhodnúť, či ide o nožič, alebo o dýku. Nožičky i dýky sú opatrené stredovým rebrom a ukončené trňom (obr. 1:6). Niektoré dýčky — súdiac podľa ich miniatúrnej veľkosti, ale najmä podľa výzdoby, ktorú po bokoch listovitej časti tvorili vbíjané jamôčky — nemali praktickú funkciu, ale symbolické poslanie (obr. 1:5). Nožičky a dýčky zisťujeme v mužských hroboch na pohrebiskách nitrianskej skupiny¹² a na pohrebisku koštianskej skupiny v Košiciach.¹³

K novým, donedávna neznámym druhom medenej industrie tvaru vrbového listu patria ihlice. Nemožno ich považovať za ihlice v pravom slova zmysle, pretože nepredstavujú nový typ ihlice. Ide pôvodne o šperk tvaru vrbového listu, ktorý bol po narovnaní sekundárne použitý ako ihlica (obr. 1:1). Ihlice tvaru vrbového listu zistili sa zatiaľ iba na pohrebisku nitrianskej skupiny v Nitre na Čermáni.¹⁴ V rámci medenej industrie tvaru vrbového listu majú zvláštne postavenie nielen vzhľadom na ich funkciu, ale i z hľadiska ich časového postavenia. Patria do najstaršieho časového horizontu pohrebísk nitrianskej skupiny, ktorého začiatky možno paralelizovať s typom Veselé.¹⁵ Tento názor podporujú pozorovania na pohrebisku v Nitre na Čermáni, kde sa spomenuté ihlice zistili v troch hroboch, patriacich začiatkovej fáze nitrianskej skupiny. V hrobe 40 sa spolu s ihlicou tvaru vrbového listu (obr. 1:1) našla i nádoba so šnúrovou výzdobou a nátepná doštička; ihlica sa našla neďaleko bederných stavcov. V hrobe 42 našiel sa v blízkosti predlaketnej časti ľavej ruky fragment ihlice tvaru vrbového listu a spolu s ním nátepná doštička, špirálovitý medený korálok s medenou rúrkou, kly z diviaka, kamenná strelka, fragment medeného náramku a väčšia nádoba so šnúrovou výzdobou. Aj v hrobe 94 sa zistili s fragmentom medenej ihlice tvaru vrbového listu ďalšie nálezy (kostená ihlica, drôtený náramok, drôtený prsteň, torzo väčšej misovitej nádoby), patriace najstaršiemu horizontu pohrebísk nitrianskej skupiny na juhozápadnom Slovensku. Je zaujímavé, že spomenuté tri hroby z Nitry-Čermáňa (40, 42 a 94) patria jedincom mužského pohlavia.

Ihlice tvaru vrbového listu nemožno považovať za štandardný, a teda nový typ ihlic staršej doby bronzovej na Slovensku; nemožno však pochybovať ani o ich funkcii, ktorá vyplýva z ich nálezovej situácie (umiestnenia na kostre). V súvislosti s výskytom medených ihlic v nitrianskej skupine možno konštatovať, že ide (okrem kostených ihlic) o dôkaz najstaršieho výskytu ihlic v inventári tejto skupiny. Medené ihlice patria v nitrianskej skupine k vzácnym nálezom a objavujú sa až na konci staršej fázy spomenutej skupiny. Platí to o ihliciach s terčovitou hlavicou, ktoré poznáme z pohrebiska vo Výčapoch-Opatovciach,¹⁶ ale aj o cyperských ihliciach z pohrebiska nitrianskej skupiny v Branči.¹⁷ Obidva exempláre cyperských ihlic patria ešte do časového horizontu, ktorý

¹¹ Pástor J., Košické pohrebisko, 84 n.

¹² Točík A., AR XV, 1963, 752.

¹³ Pástor J., Košické pohrebisko, 84–86.

¹⁴ Nepublikované, výskum AŤ SAV (J. Vladár).

¹⁵ Vladár J., AR XVI, 1964, 90.

¹⁶ Točík A., AR XV, 1963, 740, 754, obr. 257:1,2.

¹⁷ Tamže, 745, obr. 259:2–4; Vladár J., AR XVI, 1964, 85, 86.

charakterizuje medená industria tvaru vrbového listu. V hroboch 88 a 89 v Branči, kde sa našli cyperské ihlice, ktoré patria dosiaľ k najstarším typom týchto ihlic v Karpatskej kotline i v strednej Európe, boli pochovaní tiež jedinci mužského pohlavia.¹⁸

Záverom možno povedať, že medená industria tvaru vrbového listu predstavuje na území Slovenska dôležitý chronologický článok a je príznačná pre staršie vývojové fázy nitrianskej a koštianskej skupiny. O východoeurópskom pôvode tejto industrie i ďalších nálezov svedčia početné doklady, predovšetkým jej výskyt v starších nálezových komplexoch na Ukrajine.¹⁹ Genézu tejto charakteristickej industrie treba však hľadať až v severokaukazskom prostredí a priľahlých ázijských oblastiach; potvrdzujú to tamojšie nálezy. ale i najnovšie výsledky spektrálnych analýz.²⁰

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОБЛЕМАТИКИ ИЗДЕЛИЙ ИЗ МЕДИ В ФОРМЕ ЛИСТКА ВЕРБЫ

В начале бронзового века появляются в географическом и культурном отношении значительно дифференцированных областях средней и восточной Европы медные изделия в форме листка вербы, которые являются общим знаменателем большого культурного целого, охватывающего западные области Украины, южную Польшу, восточную Моравию, юго-западную и восточную Словакию. В югозападной Словакии эти изделия представляют собой, без всякого сомнения, результат чужих влияний, носителем которых является народ типа поселений Веселд или Хлопице-Веселе, влияний, которые проникли в эти места из восточной Моравии; на территории Словакии в смысле хронологии Рейнеке они относятся к раннему периоду этапа ВА₁.

Медные изделия в форме листка вербы имеют значительно универсальную миссию и поэтому в могилах групп района Нитры и Коштяны имеют также различное назначение (рисунк 1). В принципе эти изделия можно по назначению разделить на следующие виды: 1. серьги и украшения для волос в форме круга, 2. браслеты, 3. кольца, 4. ножики и кинжалы, 5. иглы-булавки.

Медные изделия в форме листка вербы представляют, следовательно, на территории Словакии важное звено с точки зрения хронологии и являются критерием для определения древностей этапов развития групп Нитры и Коштяны. В пользу их восточноевропейского происхождения, аналогично как и других находок, говорят многочисленные данные, прежде всего то, что они встречаются в хронологически более древних комплексах находок на Украине и на Северном Кавказе.

ZUR PROBLEMATIK DER WEIDENBLATTFÖRMIGEN KUPFERINDUSTRIE

Zu Beginn der Bronzezeit tauchte in den geographisch und kulturell ziemlich differenzierten Gebieten Mittel- und Osteuropas weidenblattförmige Kupferindustrie auf, die der gemeinsame Nenner einer großen Kultureinheit war, deren Verbreitungsgebiet sich von der Westukraine

¹⁸ Publikáciu pohrebiska pripravuje do tlače autor tohto príspevku.

¹⁹ Obsiahlu literatúru k tejto problematike pozri v práci V. Budinského—Kričku v SIA XIII-1, 51—92.

²⁰ Na samom sklonku cneolitu objavujú sa totiž v Karpatskej kotline v skupinách neskorocneolitického komplexu vzáčne i kovové výrobky, ktoré sa svojim spektrálnym zložením líšia od medenej industrie nitrianskej skupiny. Ide o výrobky, ktoré majú v stopovom množstve zastúpené i zlato a tellur, prvky, charakteristické pre Sedmolhradskú meď. Chronologicky mladšie výrobky vyhotovené z tzv. slovenskej medi, ktoré reprezentuje práve industria nitrianskej skupiny, majú nielen odlišnú technológiu výroby (intencionálne pridávanie arzenu do medi), ale aj odlišné spektrálne zloženie. K tejto problematike je v súčasnom období už obsiahla literatúra; je uvedená v citovaných prácach, uvádzaných v tomto príspevku.

über Südpolen und Ostmähren bis in die Südwest- und Ostslowakei erstreckte. In der Südwestslowakei war diese Industrie zweifellos das Ergebnis von Fremdeinflüssen und wurde von den aus Ostmähren eindringenden Trägern der Kultur vom Veselé—, bzw. Chlopice—Veselé—Typus mitgebracht. Im Sinne von Reineckes Chronologie gehört sie in der Slowakei in den älteren Abschnitt der Stufe BA₁.

Die weidenblattförmige Kupferindustrie hatte ziemlich universale Sendung und erfüllte demnach in den Gräbern der Nitra- und Košťany-Gruppe auch verschiedenartige Funktion. Man findet sie auf den Gräberfeldern in ärmlicher und reicher ausgestatteten Gräbern, Unterschiede bestehen nur in der Menge der Beigaben, bzw. darin, daß bestimmte Gattungen nur für speziell bedeutendere Personen charakteristisch sind. Rahmenhaft kann diese Industrie ihrer Funktion nach in folgende Gattungen eingeteilt werden: 1. Ohrringe und Haarschmuck — Ringe; 2. Armringe; 3. Fingerringe; 4. Messer und Dolche; 5. Nadeln.

Der weidenblattförmige Schmuck (die ersten drei Gattungen) unterscheidet sich bloß durch die Größe voneinander (Abb. 1:2—4,7,8). In der Nitra-Gruppe ist auf dem Blatteil eine Mittelrippe, bzw. eine Andeutung der Rippe zu sehen, in der Košťany-Gruppe fehlt auf diesem Schmuck die Mittelrippe (Abb. 1:4). Messer und Dolche weisen sie ebenfalls auf, ferner auch eine Griffangel (Abb. 1:6); manche Miniaturdolche, auch mit Verzierung (Abb. 1:5), hatten symbolische Bedeutung. Eine neue, bisher unbekannte Gattung der weidenblattförmigen Kupferindustrie bilden Nadeln (Abb. 1:1), die man nicht als Standard-, also als neuen Nadeltypus der älteren Bronzezeit betrachten darf, doch ist ihre Funktion in den Gräbern nicht zu bezweifeln. Es handelt sich ursprünglich um weidenblattförmigen Schmuck, der sekundär — durch Geradebiegen — als Nadel verwendet worden ist. Drei Exemplare aus dem Gräberfeld in Nitra-Čermán gehören dem ältesten Zeithorizont der Gräberfelder der Nitra-Gruppe an, dessen Anfänge mit dem Veselé-Typus parallelisiert werden können.

Die weidenblattförmige Kupferindustrie stellt also auf dem Gebiet der Slowakei ein wichtiges chronologisches Glied dar und ist ein Kriterium für die Unterscheidung der älteren Entwicklungsphasen der Nitra- und der Košťany-Gruppe. Für ihren osteuropäischen Ursprung sprechen — ähnlich wie auch bei weiteren Funden — zahlreiche Momente, vor allem ihr Vorkommen in älteren Fundkomplexen des ukrainischen und nordkaukasischen Raumes.